Samtidshistoria, objektivitet och perspektiv

Bernt Schiller

1. *Inledning*

Det finns nu för tiden stort intresse för samtidshistorisk forskning. Intresset för skilda delar av historien är inte något som uppvisar en konstant fördelning. Det varierar i hög grad över tid. Vad beträffar historieskrivning om samtiden tycks den, utan att man kan stödja ett sådant påstående på några historiografiska undersökningar, särskilt framträda i samband med krissituationer. I förbindelse med de båda världskrigen kan man iakttaga ett sådant ökat engagemang av historikerna i samtida problem. Det nuvarande intresset för samtidshistoria daterer sig till slutet av 1960-talet. Historia blev plötsligt någonting som angick nutiden. Historien, både den äldre och nyare, men mest den nyare, blev argument i en debatt som i stor utsträckning anlade helhetssyner på samhällets utformning. Ett ökat intresse för samtidshistoria kom också bland historikerna att förenas med krav på mer omfattande generaliseringar och på synteser. Historikerna var inte fackligt förberedda på den nya situationen. Många, vände sig till de andra samhällsvetenskaperna, som under 50-talet åtnjutit sådan prestige för vetenskaplighet och generaliseringsförmåga, för att upptäcka att de drabbats av eftertankens kranka blekhet och själva hjälpsökande orienterade sig mot historien. Till det genombrott för marxismen som samtidigt skedde i historieforskningen bidrog troligen också önskan om en helhetssyn på historien[1]).

Den livliga teori- och metoddebatten under senare år har gällt historia som sådant, inte speciellt samtidshistoria. Något annat hade knappast varit att vänta eftersom problemen varit allmängiltiga för facket. Inom det område som mer på grund av praxis än på grund av någon medveten gränsdragning kommit att räknas till samtidshistorien, dvs. tiden efter ryska revolutionen och första världs-

1. Ämnesvalet för de nordiska metodkonferenserna sedan 1965 återspeglar detta intresse för generaliseringsproblem, samhällsvetenskap och marxism parat med diskussioner om historikern och samhället.

krigets slut, har forskarna huvudsakligen arbetat med ämnen före 1945. Det betyder att problem inom den samtidshistoriska forskningen, om efterkrigstiden ännu endast aktualiserats för ett fåtal historiker. Dessa problem gäller vad den samtidshistoriska forskningen bör vara och vad den kan vara. Vad den bör vara, innebär en diskussion av dess funktion i samhället och därmed bl. a. av rollfördelningen i förhållande till samhällsvetenskaperna. Vad den kan vara, är en fråga om giltigheten av de gamla invändningarna mot historieskrivning om samtiden att den saknar både perspektiv och värdefullt källmaterial. Invändningarna framförs fortfarande och även om de inte är exklusiva för samtidshistoria eller diskuteras särskilt mycket bland diciplinens utövare, uppfattas de nog ganska allmänt som problem speciellt vid utforskningen av de allra senaste årens historia. Det är framför allt denna den allra nyaste delen av samtidshistorien och perspektivproblemet som skall behandlas i fortsättningen[2]).

2. *Objektivetsproblemet*

Perspektivlösheten tar sig enligt skeptikerna till samtidshistorisk forskning uttryck på två sätt:

1) Historikerns *miljö- och tidsbundenhet* som gör det svårare att behandla samtiden objektivt än äldre tider i historien.
2) Händelserna ligger så nära i tiden att – även bortsett från miljöberoendet – historikern saknar *perspektiv* att tillräckligt överblicka dem.

Dessa två punkter faller båda inom objektivitetsproblemet, om historikern över huvud taget kan nå kunskaper om verkligheten och om en sådan kunskap är allmänt giltig.

2.1. *Miljöberoendet*

När Ludvig Holberg motiverade varför han inte förde sin Danmarks historia längre än till år 1670 gav han samtidigt ett pregnant uttryck för tanken att historikerns beroende av sin omvärld medför en dålig historieskrivning om samtiden:

> »thi hvo der vill skrive sine egne Tiders Historie, hvorudi tales om Personer, som i Skribentens Tid leve, maa lave sig paa Had og Uvenskab, om han vil blive ved at skrive Sanden; thi, hvis det er en rar Dyd, at skrive en upartisk Historie om forbigangne Ting, saa kand man sige, at det er en Heroismus at skrive saaledes om nærværende Tider. Jag for min Part har kun maadelige Tanker om egne Tiders Historier, thi de samme blive enten mavre, eller fulde af Urigtighed, det er, faaer Anseelse enten

2. Andra samtidshistoriska forskningsproblem har jag behandlat i Shortage and Plenty. Long term and short term factors and research problems in contemporary history. (*Scandinavian Journal of History vol. 1 No. 1*) pp. 155–180.

af tørre Dagregistre eller prægtige Ligprædikener, hvorudi intet kand være got uden Stiilen alleene, eller Aarstallene.»

(Ludvig Holberg, Dannemarks Riges Historie, 1735, tomus III, p. XV).

Antingen historikern väljer att följa Holbergs exempel att avstå eller att skriva »tørre Dagregistre» eller »prægtige ligprædikener» så påvarkas samtidens uppfattningar och värderingar. I vilken riktning denna påverkan på samhället skall gå, är en politisk fråga, liksom vilket ansvar forskaren skall ta för hur hans forskning används[3]). Även om samtidshistorikern känner av dessa problem starkare som »Had eller Uvenskab» eller på annat sätt, är det inte något säreget utan gäller principiellt för all historia och all vetenskap.

Att den enskilde historikerns *problemval* i mer eller mindre medveten anknytning till vederbörandes uppfattning om målsättningen för historievetenskapen generellt, sker efter subjektiva vänderingar, är också allmänt erkänt.

Diskussionen, och därmed objektivitetsproblematiken, börjar med om historikern kan utforma sina utsagor »etter nøytrale metodiske regler, og for så vidt objektivt» för att citera Ottar Dahls metodlärobok (s. 130). För att få några referenspunkter, innan vi går vidare med den samtidshistoriska aspekten, skall jag referera några ställningstaganden till objektivitetsproblemet.

För Ottar Dahl är det avgörande att historikerns problem och teorier är bundna till tid och miljö utan att därför *sanningen* i hans teorier behöver vara det. I polemik mot Dahl hävdade Harald Berntsen i en diskussion 1969, att en framställning av fakta inte kunde ske utan att historikern också gav uttryck för värderingar. En sann objektivitet bestod för Berntsen (i anknytning till Habermas) i att se historieforskningen som en mänsklig frigörelseprocess, där historikerns uppgift är att identifiera de frigörande alternativen till det faktiskt skedda[4]).

Johan Galtung exemplifierar miljöberoendets genomgripande inverkan med tre forskare som fått sin utbildning vid olika universitet:

»Imagine three persons trained at Columbia, Louvain, and University of Moscow checking each other's writings on the structure and functions of the class system in, say, Italy. What meaning does it have to say that they shall serve as each other's checks? . . . they would often disagree with the very premises, the choice of problem, the conceptualization, the methodology, the data or lack of data, the analysis, the theories – everything»[5]).

3. En kortfattad översikt av argumenten finns t.ex. i Ottar Hellevik. *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskab*. Oslo: Universitetsforlaget, 1971, s. 327–336.
4. Diskussionen ursprungligen i *Syn og segn 75*, 1969, finns avtryckt i Rolf Adamsons utmärkta *Teori och metod för ekonomisk och social historia*. Lund: Liber, 1975.
5. Citatet är hämtat från gränsforskarna i Lund som för sin del finner att konsekvensen blir ett »pluralistiskt postulat» där intersubjektivitet, vetenskaplig kontroll och omvärdering har miljömässigt begränsad giltighet. Att studera gränskonflikter – en teoretisk ram (*Meddelande från Historiska institutionen i Lund Nr. 9*), Lund 1975, s. 42 och n. 4.

Arne Næss framhållar hur en dagligdags berättarsynpunkt kan anläggas på den historiska berättelsen i stället för att se på den ur de gigantiska filosofiska systemens synspunkt. En berättelse om vad som skett och varför, är relativ till publikens förmåga att uppfatta, till dess intressen och hållningar, sammanfattande av Næss kallade *perspektiv*. »Neutrala» framställningar blir lätt otillfredsställande ur alla synpunkter och den »fullständiga» framställningen blir en fiktion. Svaren på frågorna om vad som *verkligen* hände kan lika fullt ställas, men svaren bör stå i relation till explicit angivna intressen, synpunkter och syften dvs. till perspektiven. »*Sannhets- og objektivitetskravene gjelder uinnskrenket, men bare ved fyldestgjørende redegjørelse for det anlagte perspektiv,*» betonar Næss och döper sin ståndpunkt till »*relasjonisme*» på grund av den vikt han lägger på relation till perspektiv. Det skall skiljas från relativism om den senare tillägges en slags löshet, subjektivitet eller tillfällighet i värderingar. Sådant elimineras av relationismen. Om Ottar Dahl och Harald Berntsen hade gjort explicit de perspektiv de anlägger i den tidigare omnämnda diskussionen, skulle det framgå att det är olika ting de söker, tror Næss. Om Habermas »frigörande intresse» preciseras tillfredsställande så kan enligt Næss olika framställningar innanför ett dylikt perspektiv jämföras med varandra[6]).

I och med att historiker arbetar utifrån olika perspektiv, reflekterade i problemvalet, kan det endast vara till forskningens bästa att detta sker så medvetet och explicit som möjligt, bl. a. av det skäl som Næss anger, nämligen att det blir möjligt att kvalitatativt jämföra framställningar inom samma perspektiv med varandra. Lika viktigt är emellertid att läsaren därigenom får en nyckel till förståelse av framställningen utifrån andra perspektiv än det egna.

Men om läsaren nu principiellt inte accepterar en framställnings perspektiv? t. ex. ett marxistiskt perspektiv är oacceptabelt för en icke-marxist eller omvänt. Enligt min erfarenhet är det möjligt att få behållning av och utnyttja framställningar skrivna utifrån andra uppfattningar och perspektiv än dem man själv delar så länge som de utgår från fakta, använder entydigt definierade begrepp och följer logikens krav. Det ges dagligen exempel härpå och anses rent av som karaktäristiskt för en historikers arbete att han strävar efter att sätta sig in i gångna tiders och främmande miljöers värderingar. Varför då inte i andra samtida?

Problemet är enligt min uppfattning i stället *hur* historikern skall kunna tillämpa en relationsm. Hur »stora» perspektiv kan operationaliseras i forskningen så att urval, strukturering och tolkning av data ända fyller krav på giltighet (validitet) och pålitlighet (reliabilitet) inom det valda perspektivet? Vilka möjligheter till perspektiv finns speciellt för forskning om det nyligen förflutna?

6. Arne Næss, Historie – pluralisme og historiske synteser (*Studier i historisk metode 6*). Oslo: Universitetsforlaget, 1971, s. 10–13.

2.2. *Perspektivlösheten*

Den andra invändningen mot att skriva samtidshistoria var att historikern är för tätt inpå händelserna dvs. saknar tillräckligt *efterhandsperspektiv*. »Konsekvenserna» av en händelse kan inte tillräckligt överblickas. Man vet inte vad som hände »sedan». Denna invändning innebär m. a. o. att det inte finns hypoteser och teorier om vilka förhållanden och händelser i den efterföljande tiden som händelsen kan förbindas med. Perspektiv grundad på eftervärldens intressen och värderingar saknas. Här skiljer sig den samtidshistoriska forskningen från historieforskning om sedan längre tid förflutna händelser.

Samtidshistorikern kan i avsaknad av ett efterhandsperspektiv relatera sitt val av problem och perspektiv till sin kunskap om samtida händelser. Resultatet kan bli en kritisk och omsorgsfull utredning som sorterar och klarlägger dessa samtida händelser. Men är det i första hand en historikers uppgift? Bör inte tidsperspektivet vara historikerns speciella bidrag till samhällets självförståelse med hänsyn till att de övriga samhällsvetenskaperna är mera synkrona (utan tidsperspektiv) i sina betraktelsesätt?

3. *Perspektivproblemet*

Samtidshistorikern borde, utan att utesluta helt nutidsorienterade undersökningar, i första hand se som sin uppgift att sätta den samtida händelsen in i en problematik och ett perspektiv där det förflutna, *förhandsperspektivet* till händelsen, är väsentligt. Det betyder ett långtidsperspektiv till skillnad från ett korttidsperspektiv.

Vad bör ett sådant långtidsperspektiv innebära? Låt oss först se på vad det inte bör vara. Historiska inledningar till offentliga utredningar kan tjäna som avskräckande exempel. Nästan alltid framstår sådana som överflödiga på grund av deras bristande sammanhang med utredningens aktuella uppgift. Orsaken är att man utan problemställning och systematik samlat några data om äldre förhållanden. Historiken är dessutom ofta snävt begränsad och utan försök att sätta in ämnet i ett sammanhang.

Den historiska bakgrundsskildringen bör i stället utgöra ett *analyserat* sammanhang med relevans för samtiden. Det innebär att historikern tar sin utgångspunkt i den samtida problematiken och därefter går tillbaka i tiden för att göra iakttagelser om ämnet. Historiska data kommer då att visa likheter och olikheter med den samtida situationen. En systematisering av observationerna sker genom det valda perspektivet. Vissa förhållanden kring det samtida problemet kommer inte att återfinnas längre tillbaka och kan inte heller förväntas, därför att de är specifikt bundna till samtida förhållanden och personer. Exempel på dylika situationsbundna förhållandens inverkan är t. ex. hur handelspolitiken omedelbart påverkas av existerande tullar och valutakurser; Partipolitiken av den rådande mandatfördelningen. Hur personliga relationer gör sig

gällande i förvaltningen osv. Vi kan här tala om *kortsiktiga faktorer*. De har sin tillkomst *tidsmässigt nära* den samtida händelsen och *verkar i direkt förbindelse* med denna[7]). Utmärkande för de kortsiktiga faktorerna är vidare att de kan ändra sig på kort tid och att mycket av källmaterialet som de avsätter är svårtillgängligt t. ex. hemligstämplat, privat, ännu icke arkiverat etc. De kortsiktiga faktorerna eller variablerna är beroende av mer *långsiktiga*. Handelspolitiken sker t. ex. innanför ramarna av näringslivets struktur och landets naturliga resurser. Partipolitiken är baserad på sociala och ideologiska strukturer och förvaltningen sker efter ämbetstraditioner och kulturmönster med rötter långt tillbaka i historien[8]). Ekonomiska, sociala, ideologiska och kulturella variabler av detta slag fungerar som ramar för de kortsiktiga faktorerna på så vis att de anger gränserna för de tänkbara »värden» dessa kan anta. Samtidigt påverkar de mer eller mindre tydligt de kortsiktiga variablerna och fungerar på så vis som oberoende variabler i förhållande till dessa. Utmärkande för denna påverkan är, att den sker under längre tidsperioder och indirekt genom överföring via mellanliggande variabler. Som framgått av exemplen är de långsiktiga faktorerna ofta trögrörliga strukturer, vilket betyder att de förändrar sig långsammare än de kortsiktiga. Det källmaterial som de långsiktiga variablerna representerar t. ex. ekonomiska och sociala data såsom närings- och befolkningsstatistik är i allmänhet fritt tillgängliga i stor mängd.

För att sammanfatta:

Långsigtiga faktorer utmärks i förhållande till kortsiktiga av:

1) att de är att hänföra till mer omfattande strukturer och ofta indirekt förbundna med det samtida skeendet
2) att de är avgörande för utvecklingen på längre sikt (primära faktorer)
3) att de ändrar sig långsammare
4) att de avsätter ett källmaterial som ofta är fritt tillgängligt för undersökning, men av stor omfattning.

De *kortsiktiga faktorerna* utmärks i sin tur i förhållande till de långsiktiga av:

1) att de är att hänföra till mer situationsbundna förhållanden och direkt förbundna med det samtida skeendet
2) att de är på längre sikt beroende (sekundära faktorer)
3) att de ändrar sig hastigare
4) att de avsätter ett källmaterial där mycket av det material som är centralt i förhållande till den samtida händelsen är otillgängligt.

7. Det är en annan sak att dumping, balanspolitik och nepotism som »strategier» betraktade naturligtvis ofta har förebilder långt tillbaka i tiden.
8. Exempel härpå ger t. ex. Andrew Shonfield, *Modern Capitalism. The Changing Balance of Public and Private Power*. London: Oxford University Press, 1965.

Tillsammans taget betyder detta att de långsigtiga faktorerna representerar de stora sociala sammanhangen och breda utvecklingstendenser från långt tillbaka i tiden gentemot skiftande händelser och förhållanden i det samtida skeendets ytskikt.

Det föregående är en rekommendation av en samtidshistorisk forskning som anlägger ett långt tidsperspektiv och relaterar de kortsigtiga faktorer som inverkar på ett samtida problem till långsigtiga faktorer.

Problemet är då att specifisera vilka som är undersökningens långsiktiga variabler. Det långa tidsperspektivet låter, som exemplet med de offentliga utredningarna skulle visa, inte de relevanta långtidsfaktorerna framträda av sig själva. Problemet löses inte heller av att välja några breda strukturella variabler t. ex. produktionsförhållandena och säga att det samtida problemet skall studeras innanför ramarna av dessa. En precisering måste ske innanför dylika omfattande begrepp för att få operationella variabler. Det kan bara ske *som en del av problemformuleringen.* Vad som är tänkbara långtidsfaktorer för undersökningen bestäms av problemställningen.

Det innebär att långtidsfaktorerna skiftar från en undersökning till en annan. Tag som exempel det danska socialdemokratiska förslaget om ekonomisk demokrati, ØD. Förslaget kan studeras utifrån flera intressanta aspekter t. ex. utifrån vilka ideologiska uppfattningar förslaget ger uttryckt åt. Denna breda variabel kan exempelvis preciseras till att gälla uttryck för konflikt, samarbete, integration i förhållandet mellan arbetarledare, arbetsgivare och stat. Därmed har forskaren angett ett perspektiv som också kan inkludera några upplysningar om värdepremisser.

Vad är det som sker när dessa »långsigtiga faktorer» följs upp i ett tidsperspektiv från t. ex. första världskrigets slut och till nu? – Historikern utför en komparation över tid av de valda faktorerna och samtidigt en test på dessas relevans för det samtida ØD-förslaget.

Den *komparativa metoden* kommer därvid till användning i några av de avseenden som Marc Bloch anger i sin berömda uppsats från 1928[9]). Skillnaden blir att jämförelse sker mellan tidsperioder t. ex. revolutionsåren efter första världskrigets slut, den stora depressionen, efterkrigstiden, 60-talet – i stället för mellan rumsliga enheter. På samma sätt som Marc Bloch genom en jämförelse mellan England och Frankrike kunde upptäcka spår av enclosure i det senare landet, på liknande vis kan en jämförelse mellan arbetsmarknadsförhållandena under olika perioder framhäva likheter i t. ex. fackföreningsledningens attityd gentemot arbetsgivarna, vilka annars inte framträtt. Jämförelsen mellan tidsperioder i stället för mellan geografiska enheter medför att likheter kan kedjas samman till utvecklingslinjer fram till nuet.

9. Marc Bloch, Pour une historie comparée des sociétés européennes (*Revue de synthèse historique 1928, XLVI*), s. 15–50.

Marc Blochs förklaring, att generella fenomen har lika generella orsaker, kan anläggas på det starkt ökade intresset för industriell demokrati både i Danmark och andra länder efter de båda världskrigen och i slutet av 60-talet. Samtidigt illustrerar just en sådan jämförelse något av det värdefullaste med den komparativa metoden: att olikheter påvisas. I det här använda exemplet med ØD kommer det långa perspektivet att framhäva, hur socialdemokratins syn på statsingrepp i relation till arbete och kapital ändrat sig i förhållande till tidigare[10]).

4. *Avslutning*

Historikerns miljö- och tidsbundenhet och giltigheten av historiska utsagor utanför bestämda kulturtraditioner och historieuppfattningar bedöms olika. Forskare som tillagt värdepremisserna stor inverkan på forskningen har också krävt att de skall göras explicita, men utan att lämna mycken anvisning för hur det skall gå till[11]). Arne Næss har föreslagit en relationism till forskarens perspektiv. I denna artikel har jag med särskild tanke på samtidshistoria föreslagit, att historikern söker precisera några faktorer i ett längre tidsperspektiv, som kan upplysa om forskarens värderingar av vad som är av avgörande inverkan på det undersökta ämnet. I begränsad utsträckning skulle det kunna tillmötesgå kravet på deklaration av värdepremisserna i relation till en given problemställning.

Det är allmänt erkänt i samhällsforskningen att vissa faktorer är mer avgörande för utvecklingen än andra. Speciellt ingående är detta utformat i den materialistiska historieuppfattningen, men också hos forskare, där det inte är del av en mer systematiskt uppbyggd historieuppfattning, förekommer denna föreställning. E. H. Carr talar t.ex. om »certain existing trends» som på det hela taget inte kan ändras men i viss mån påverkas av enskilda politiker[12]). Geoffrey Barraclough pläderar för att samtidsihstorikern i första hand skall studera »the basic structural changes»[13]). Den som framför allt framhållit tidsperspektivet för studiet av de långa sekulära trenderna är Fernand Braudel med »la longue durée»[14]).

Det speciella med de här föreslagna långtidsfaktorerna är *anknytningen till problemställningen*. Den medför att »relationismen» med avseende på värdepremisserna begränsas till vad som kan framgå av valet av långtidsfaktorer för

10. Jfr. Bernt Schiller, Industrial Democracy in Scandinavia (*Annals of the American Academy of Political and Social Science*, May 1977).
11. Jfr. Gunnar Myrdal, *Objectivity in Social Research*. Stockholm, 1968, som föreslår några mycket allmänna normer.
12. E. H. Carr, *Conditions of Peace*, London: Macmillan, 1942, s. 6.
13. Geoffrey Barraclough, *An Introduction to contemporary History*. London: C. A. Watts, 1964, s. 16.
14. Fernand Braudel, La longue durée (*Annales. Economies, Sociétés, Civilisations 1958: 4*), s. 736.

en bestämd undersökning. Synsättet är således relativistiskt. Långtidsfaktorerna är ej absoluta för historien men relativa till problemet. Metoden är därigenom oberoende av om historikern bekänner sig till en mer utformad historieuppfattning eller inte. I begränsningen genom relationen till ett givet problem ligger dock samtidigt möjligheten till en operationalisering av långtidsfaktorerna.

Det långa tidsperspektivet är i sammanhanget viktigt för att möjliggöra en komparation över tid av de faktorer historikern valt i förbindelse med problemformuleringen. Metoden är inte speciell för samtidshistoriska problem, men den borde kunna kompensera för den senaste historiens avsaknad av längre efterhandsperspektiv.

Till sist bör det understrykas att det är tal om ett försök att i begränsad utsträckning öppna för en precisering av värdepremisser men framför allt att göra dem användbara som långsiktiga faktorer i det tidsperspektiv som bör vara historikerns särskilda bidrag till förståelsen av samtiden.